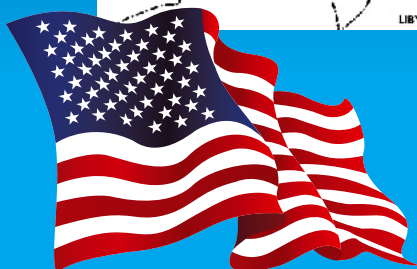

Ladislav Tajovský

SPOJENÉ STÁTY NA CESTĚ K MARSHALLOVU PLÁNU

Adèle

Spojené státy na cestě k Marshallovu plánu

Ladislav Tajovský

nakladatelství

České Budějovice, 2014

Spojené státy na cestě k Marshallovu plánu

© Ladislav Tajovský, 2013

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této knihy nesmí být reprodukována, skladována ve vyhledávacím systému nebo předávána v jakékoli formě nebo jakýmkoli prostředkem elektronickým, mechanickým, fotokopírováním, nahráváním nebo jinak bez předchozího svolení vydavatele.

První vydání, 2014

Převod do elektronické podoby Petr Řepík

Vydalo nakladatelství KOPP,

Šumavská 3, 370 01 České Budějovice,

tel.: 386 460 474,

e-mail: knihy@kopp.cz;

Internet: www.kopp.cz

ISBN 978-80-7232-461-3

Obsah

ÚVOD.....	7
1. Evropské uspořádání po roce 1945	11
1. 1. Spojené státy a Evropa	12
1. 2. Zhroucení postupimských iluzí	14
1. 3. Vztah USA – SSSR	16
1. 4. Projevy konfrontace	19
1. 5. Zahraniční politika USA na přelomu let 1945/46	20
2. Konec spojení.....	23
2. 1. Vyostření sovětského postoje a americká reakce.....	23
2. 2. Churchillův projev ve Fultonu	26
2. 3. Útok ze SSSR.....	28
3. Containment	31
3. 1. Kennan a dlouhý telegram	32
3. 2. Nová politika	36
3. 3. Matthewsovo memorandum.....	37
3. 4. Kennan vítězí	39
3. 5. Studie J. F. Dullese.....	40
3. 6. Cliffordova zpráva	41
4. Počátky konfliktu na evropském kontinentu	43
4. 1. Německá otázka.....	43
4. 2. Německo jako bojiště studené války	46
4. 3. Konec Postupimi.....	50
5. Trumanova doktrína.....	53

5. 1. Vyhrocení situace ve Středomoří.....	53
5. 2. USA na přelomu let 1946/47	55
5. 3. Řecká krize a postoj Velké Británie.....	61
5. 4. Trumanovo vystoupení v Kongresu.....	66
6. Obnova Evropy do roku 1947.....	73
6. 1. Pomoc USA do roku 1947.....	74
6. 2. Evropa před Marshallovým plánem	76
6. 3. Spor o budoucí podobu Evropy.....	80
7. Vláda USA na cestě k Harvardu	83
7. 1. H. Hoover a jeho zpráva.....	86
7. 2. Zprávy PPS.....	88
7. 3. Aktivita D. Achesona.....	92
7. 4. Claytonova memoranda	95
8. Marshallovo rozhodnutí	99
8. 1. Problémy s veřejným míněním a Kongresem.....	100
8. 2. Porada na ministerstvu zahraničí	103
8. 3. Projev z 5. června.....	105
Závěr.....	111
Seznam použité literatury	115

ÚVOD

Druhá světová válka přinesla celému světu a evropskému kontinentu útrapy takového rozsahu a charakteru, že neponechala většinu populace na pochybách v otázce, jaký systém fungování vztahů mezi národy si přát do budoucna, resp. jakou jeho podobu definitivně, po zkušenostech z posledních minimálně třiceti let, odmítnout. Už dvě generace po sobě byly konfrontovány se světovým řádem, jehož opakovaná zhroucení přinesla smrt a utrpení desítkám milionů z nich a který při uvažování ve známých perspektivách neskýtal ani do dalších let příliš radostné vyhlídky.

Druhá světová válka byla vyvrcholením éry naprosté dominance politického uspořádání lidské společnosti, jehož hlavním stavebním kamenem z mezinárodního hlediska byl národní stát. Právě ten, coby ideální forma organizace sám o sobě, a zejména jeho zájmy, byl zároveň vrcholným a nezpochybnitelným cílem veškerých politických i ekonomických kroků reprezentantů téměř bez výjimky všech existujících zemí; u tzv. velmocí schopných těchto cílů reálně dosahovat, toto tvrzení platilo absolutně. První polovina dvacátého století tak byla obdobím evidentní převahy separátních pokusů o zabezpečení politické, hospodářské a vojenské rovnováhy, princip kooperace byl po naivních, idealistických pokusech z období konce druhého desetiletí odsunut do suterénu instrumentaria mezinárodních vztahů.

Mezinárodní systém se zároveň nacházel v situaci, která nebyla sice v žádném případě bezprecedentní, ale jež byla z dlouhodobého hlediska neudržitelná. Toto stadium vývoje mezinárodních vztahů je z čistě politického pohledu nejlépe charakterizovatelné absencí dominantní mocnosti či mocností, které by v krizových okamžicích sehrály úlohu kotvy, pilíře a vůdce systému zároveň.

Na rovině ekonomické a politické je meziválečné období typické na jedné straně absolutizací národních zájmů na jedné a faktickým bezvládím na druhé straně. Mezinárodní systém jakoby samospádem řítil do propasti, aniž by existovala relevantní uvědomělá síla schopná a ochotná tomuto trendu čelit. Parametry systému však byly nastaveny takovým způsobem, že chyběly mechanismy (připustíme-li vůbec,

že je jejich dlouhodobá existence možná), které by byly s to dominantní mocnost (či mocnosti) a zejména její úlohu reálně substituovat.

Nejviditelnějším výsledkem rozkladu mezinárodního ekonomického systému pak v meziválečném období byla Velká hospodářská krize a zejména fakt, že ani její fatální dopady nedovedly ani nejsilnější země světa přivést ke koordinovanému postupu.¹ Jednotlivé státy používaly při snaze vymanit se z nejpálčivějších hospodářských problémů moderní historie z velké většiny politiku „beggar-thy-neighbour“, a to v její extrémní podobě, která kritikou situaci, když už ne přímo zhoršovala, tak rozhodně přinejlepším prolongovala. Z dnešního pohledu lze skutečně akceptovat tvrzení, že možná rozhodujícím faktorem, který přispěl k tomu, že krize třicátých let měla tak zásadní celosvětové dopady, byl souběh systémového a částečně též technologického skoku ve světovém hospodářství. Velká Británie coby dosavadní hegemon se svou tradicí liberální politiky ztratila své pozice a Spojené státy americké v této době prosazovaly hospodářskou politiku vycházející ze zcela jiných než liberálních pozic. V situaci krize takových rozměrů, v jakých eskalovala na počátku třicátých let, pak odklon od zbytků racionální politiky znamenal celospolečenský rozklad globálních rozměrů s fatálními politickými důsledky.

Obdobný vývoj zaznamenal i mezinárodní systém, z jehož analýzy vyšel realistický koncept mezinárodních vztahů.² Analogie s destrukcí světového ekonomického řádu je více než zřejmá a implicitně bude obsažena v celém dalším textu.

Druhá světová válka z tohoto pohledu nijak závažným způsobem nevybočovala z logiky vývoje posledních desetiletí. Byla opět vyvrcholením soupeření mezi jednotlivými národními státy a jejich aspiracemi; k jejich naplnění bojující strany použily - jako téměř vždy v historii - všechny dostupné možnosti a nástroje. Rozdíl spočíval v tom, že vzhledem k rozvinutosti společností, jež stály v čele proti sobě vytvořených táborů, disponovaly soupeřící strany takovými prostředky, které přímo ohrožovaly fyzickou existenci protivníka jako takovou; s postupem času a objevením a vyzkoušením jaderné pumy získaly vedoucí státy zbraň, jejíž použití by zpochybnilo možnost přežití nejen strany potenciálně poražené, ale i vítězné. Právě tento fakt byl jedním z charakteristických rysů tzv. studené války, která tak

1 Blíže k tomuto pohledu na Velkou hospodářskou krizi viz klasické dílo Charlese P. Kindlebergera *The World in Depression 1929 – 1939*.

2 Viz např. Edward H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919 – 1939: An Introduction to the Study of International Relations*; Edward H. Carr, *Conditions of Peace*; Edward H. Carr, *International Relations Between the Two World Wars (1919 – 1939)*.

byla konfliktem z historického hlediska kvalitativně odlišným a jejíž vedení tudíž vyžadovalo jiné důrazy související s nutností reformulace stávajících konceptů vedení válečných operací. Hrozba sebezníčením i v případě vítězství dala mezinárodním vztahům zcela nový rozměr; byla dědictvím války, která byla právě z tohoto důvodu završením celé historické etapy.

Druhá světová válka byla výjimečnou událostí díky svým přímým a okamžitým důsledkům. Jednak vzhledem k bezprostřednímu vlivu na každodenní životní podmínky civilistů, jednak díky skutečné a v některých případech i realizované hrozbě likvidace obrovských skupin obyvatelstva.

Navíc již téměř od počátku konfliktu bylo evidentní, že role přidělené jednotlivým aktérům více než kdy jindy podléhají čistě mocenskému kalkulu bez elementární vazby na společně sdílené hodnoty. Dávno před utichnutím bojů bylo zřetelné vytváření dvou bloků, jejichž čelným politickým představitelům (aspoň některým) bylo jasné, že po odeznění válečného pragmatismu a z něj vyplývajícího partnerství budou karty rozdávány znovu a takřka jistě úplně jinak.

Stále jednoznačněji se konstituovaly dva ideologicky, zájmově a mocensky na-prosto antagonistické bloky, které se po porážce společného nepřítele stále ostřeji vymezovaly vůči sobě a jejichž cíle byly tak odlišné,³ jak jen mohly být. Bývalí spojenci se tak s mimořádnou rychlostí postavili do čela soupeřících táborů a poté, co tento jejich antagonismus začal determinovat organizaci mezinárodního řádu, ocitl se svět uprostřed studené války, globálního konfliktu zásadně odlišného od všech předchozích.⁴

Lavírování mezi studenou válkou, horkým mírem a hrozbou vypuknutí nového světového ozbrojeného střetu bylo symptomatické pro následující zhruba čtyři desetiletí, během nichž prošel nově nastolený mezinárodní řád množstvím těžkých zkoušek, z nichž však téměř vždy vyšel co do své stability posílen. Jako každý konflikt měla i studená válka své vítěze a poražené, ačkoliv díky jejímu odlišnému charakteru nebylo zcela zřetelné, jakým způsobem budou moci vítězové využívat nově získaných pozic.

Cílem tohoto textu je popsat právě okolnosti nastolování nového poválečného pořádku na evropském kontinentu, resp. hospodářské, politické a bezpečnostní

3 Kissinger, H., *Umění diplomacie*, Praha 1996, s. 436.

4 Luňák, P., *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*, Praha 1997, s. 9.

pozadí počátků studené války. Jako formativní a svého druhu neoddělitelná součást nového konfliktu pak bude zdůrazněno propojení s procesem hospodářské obnovy a s počátky politickoeconomické integrace západní Evropy na přelomu čtvrtého a pátého desetiletí dvacátého století.

1. Evropské uspořádání po roce 1945

Koalici vycházející z Atlantické charty a reagující na aktuální nacistickou hrozbu spojoval de facto pouze společný nepřítel. Ačkoliv jsou z historie známy příklady, kdy i takové pouto může být mimořádně silné a přetrvat i po odeznění konfliktu, v drtivé většině případů je spojenectví utvořené ad hoc s jedním konkrétním cílem vázané čistě na jeho naplnění. Po jeho dosažení se dosavadní vazby velmi rychle rozvolňují a postupem času úplně degenerují.

Stejně tak ani v rámci protifašistická koalice, která po svém definitivním dotvoření na přelomu let 1941 a 1942 získávala na bojištích stále větší převahu, nepanoval jednoznačný názor na poválečné uspořádání mezinárodních vztahů. Už jen při pohledu na složení Velké aliance je evidentní, že rozpory ohledně budoucího vývoje musely být naprosto zásadní. Winston Churchill, ministerský předseda Spojeného království, člena protihitlerovské koalice, si již v roce 1943 zapsal do svých deníků poznámku, že není pochyb o tom, kdo je budoucím nepřítelem demokracie číslo jedna. Ještě o dva roky dříve, v reakci na útok Hitlerovy armády na Sovětský svaz, prohlásil missourský senátor a pozdější prezident Harry Truman: „Když vítězí Německo, pomůžeme Rusku; kdyby vítězilo Rusko, pomůžeme Německu.“⁵

Neshody však netrvaly pouze mezi Sovětským svazem na straně jedné a ostatními – v pozdějším smyslu toho slova západními – spojenci na straně druhé. Hluboká názorová propast zela dokonce i uvnitř politických reprezentací jednotlivých členů koalice. Co bylo hlavní příčinou těchto tak zásadně odlišných pohledů na další, poválečný vývoj?

Drtivá většina rozporů se týkala budoucího uspořádání evropského kontinentu coby místa, kde již podruhé během pouhého čtvrtstoletí vzplanul globální vojenský konflikt. Z hlediska významu pro budoucí vývoj se s odstupem času jeví jako klíčové

5 Gaddis, J. L., *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, New York 1982, s. 4; tento jistě nadnesený výrok (i když zmírněný dovětkem, že Truman nechce vidět zvítězit Hitlera za žádnou cenu) vypovídá mnohé o nejednoznačném postoji amerického veřejného mínění té doby, které vycházelo celkem logicky z fakticky spojeneckého vztahu Hitlera se Stalinem z první fáze války.

dvě otázky, kolem nichž se nejspíše od roku 1943 točila důležitá politická jednání na nejrůznějších úrovních.

Tou první byl samozřejmě problém poválečného nakládání s poraženými státy, neboť takřka všeobecná shoda vládla v názoru, že uzavření první světové války Pařížskými smlouvami (s důrazem na tu nejdůležitější, Versailleskou z roku 1919) bylo jednou z hlavních příčin vzniku situace vyústivší ve válku právě probíhající. Shoda sice byla na výše uvedené negativní roli versailleského mírového uspořádání, nikoli však na důvodech, proč tento systém nefungoval; v tomto bodě naopak přetrvávaly naprosto zásadní rozpory, které měly téměř systémovou povahu.

1. 1. Spojené státy a Evropa

Druhou otázkou, kterou bylo nutné velice rychle zodpovědět a na jejímž vyřešení do značné míry záviselo další směřování vývoje starého světa, bylo poválečné uspořádání vzájemných euro-amerických vztahů, zejména problém fyzické – a vlastně vůbec politické – přítomnosti Spojených států na evropském kontinentu. Spojené státy se při tomto rozhodování *de facto* nemusely na nikoho ohlížet a z pohledu tradice amerického pragmatismu a převládajících nálad ve společnosti existovalo nespočet důvodů pro opakování situace po roce 1918, kdy se nově nastoupivší politická reprezentace zcela legitimně rozhodla k návratu do vod tradičního izolacionismu.⁶

Před podobným rozhodnutím stály Spojené státy po necelých třiceti letech znovu a síly prosazující oba názory byly minimálně vyrovnané. Nesrovnatelná s obdobím konce wilsonovské éry však byla odpovědnost, kterou na sebe tímto rozhodnutím Spojené státy braly a již se tvářící v tvář dokonalému kolapsu Evropy nemohly při sebevětší snaze zbavit.

Situace v roce 1945 se od té na konci první světové války lišila hned v několika ohledech. USA již měly jednoznačně negativní zkušenost s vývojem po roce 1918, kdy se právě jejich rezignace na postavení světové velmoci stala jedním z faktorů limitujících případnou funkčnost mírového uspořádání. Spojené státy si nyní mno-

6 Z voleb do Kongresu konaných v listopadu 1918 vzešla izolacionistická většina, která znamenala potvrzení rozpadu wilsonovské koalice z doby války a která stála i za pozdějším odmítnutím ratifikace Wilsonových podpisů pod klíčovými dokumenty z Pařížské mírové konference.

hem více uvědomovaly případné ekonomické souvislosti pokračování hospodářského rozvratu, majíc na paměti poměrně razantní a hlubokou poválečnou krizi z let 1920 – 1921. Realisticky uvažující kruhy v americké politické elitě tak silněji než kdykoliv předtím vnímaly důsledky postupující propojenosti jednotlivých ekonomik pro hospodářství USA a rizika, jež by mělo případné narušení těchto prohlubujících se vazeb ve vztahu k výkonnosti americké ekonomiky v příštích letech.

Kořeny amerického izolacionismu lze celkem přirozeně nalézt už v době samotného vzniku Spojených států a ve způsobu jejich konstituování coby subjektu mezinárodní politiky. Formálního vyjádření se tomuto přístupu k roli Spojených států ve světovém dění dostalo v tzv. Monroeově doktríně z roku 1823, v níž se USA prakticky zříkaly jakéhokoliv zasahování do evropských sporů, pokud se evropské mocnosti zřeknou případné intervence na území Severní Ameriky.⁷ Zahraniční politikou Spojených států tak vlastně bylo žádnou zahraniční politiku nemít.⁸ S výjimkou krátké epizody let 1917-1919⁹ se až do počátku čtyřicátých let Spojené státy představ vytyčených v dokumentu prezidenta Monroea, alespoň ve vztahu k Evropě, poměrně úspěšně držely a k odstranění této iluze bezstarostnosti napomohly až hrozná zkušenosti druhé světové války.¹⁰ Nutno dodat, že tento přístup měl po většinu času téměř jednoznačnou podporu amerického veřejného mínění a vzhledem k zákonitostem fungování demokratického volebního systému nebyla za normálních okolností žádná dramatická změna této politiky reálnou alternativou ani na verbální úrovni.¹¹

Spojené státy byly od vyhlášení války Japonsku, Německu a Itálii v prosinci 1941 zataženy do válečného konfliktu skutečně bezprecedentním způsobem a nebylo vůbec jasné, jakým směrem tento fakt vychýlí kyvadlo vztahu americké společnosti k angažování se v událostech odehrávajících se na evropském kontinentu v následujících letech. Obě možnosti, totiž že Spojené státy naváží na svou tradiční politiku nezasahování v ještě silnější míře než doposud či že se s definitivní platností od této

7 Postupně se tímto „výsostným územím“ stala - v americkém vidění světa – celá západní polokoule.

8 Kissinger, *Umění ...*, s. 30.

9 Ani účast v první světové válce nemůže být de facto považována za porušení doktríny izolacionismu, neboť USA do konfliktu vstoupily po německém znovuobnovení totální ponorkové války a opakovaných útocích na americké lodě.

10 Lippmann, *Zahraniční politika a válečné cíle Spojených států*, Praha 1946, s. 37 – 39.

11 Stačí vzpomenout na předvolební programy prezidentských kandidátů ve volbách roku 1916 či 1940, kdy jasně dominovala neutralistická, z izolacionismu vycházející rétorika. Hlavním volebním heslem W. Wilsona bylo v roce 1916 „He kept us out of war“.

politiky neúčasti odvrátí, ležely na stole a to, která z nich převáží, bylo více než kdy jindy závislé na geopolitickém rozložení sil v poválečném světě. Ve veřejnosti byly síly více než zřetelně rozloženy ve prospěch politiky nevmešování; politická elita nemohla tyto hlasy neslyšet, a tudíž apelovala na výkonnou moc ve smyslu co možná nejrychlejšího vyvázání se z jakýchkoliv spojeneckých závazků v poválečném období. Ti, kteří byli informováni o rizicích hrozících v případě naplnění podobného scénáře, se tak dostávali do velice komplikované situace. Stále více vnímali nutnost radikální a velmi rychlé proměny zahraničně-politické koncepce Spojených států, zároveň však nemohli naprosto ignorovat převažující nálady ve společnosti i mezi nemalou částí kongresmanů a senátorů. Realita mezinárodních vztahů se tak dostávala do stále ostřejšího rozporu s požadavky vycházejícími z více než stopadesátileté tradice americké politiky.

Bylo třeba najít způsob, jakým sladit tyto dvě – nejen zdánlivě – protichůdné tendence. Muselo se tak stát co nejrychleji a zároveň při zachování představy, že americká politika se drží pevných a jasně formulovaných zásad. USA musely před očima své vlastní veřejnosti za každou cenu zůstat mírotvorcem ve wilsonovském pojetí, který je pouze tlakem vnějších okolností nucen pozvednout svůj hlas v boji za uchování principů svobody a demokracie.

1. 2. Zhroucení postupimských iluzí

Zlomovým se z hlediska výše nastíněných problémů stal rok 1947, kdy se situace z mnoha důvodů ukázala jako nadále neudržitelná a kdy z pohledu USA vyžadovalas okamžitý a rázný zásah. Na přelomu let 1946/1947 byly některé evropské státy v důsledku mimořádně chladné zimy vystaveny krajně obtížné hospodářské situaci a vzrůstající finanční krize hrozila přerůst v skutečnou a těžko řešitelnou hrozbu stabilitě zatím velice křehké evropské ekonomiky. Akutním se stal nedostatek paliv a pohonných; díky neúrodě v roce 1947 prudce stouply požadavky na import potravin směrem do strádajících evropských zemí.¹²

Zároveň s chronickým nedostatkem finančních prostředků stály země západní Evropy před nebezpečím totálního zhroucení svých ekonomik a tím i vzednutí

12 Milward, A., *The Reconstruction of Western Europe, 1945 - 1951*, Los Angeles 1984, s. 6.

mohutných sociálních bouří, které by s sebou zcela mohly přinést další vzestup popularity extrémně levicových stran. To by přiblížilo možnost nástupu prosovětských režimů v samém srdci dosud demokratické Evropy. Riziko takového scénáře bylo obrovské a s každým dalším dnem se zvyšovalo. Představitelé USA si stále silněji uvědomovali, že závažným způsobem přecenili schopnost hospodářského oživení evropských zemí¹³ a že bez zásadního průlomu v této oblasti může dojít díky kumulaci problémů k akceleraci destruktivních tendencí, na něž Stalinovi a jemu totálně podřízeným komunistickým stranám v zemích západní Evropy stačilo pouze čekat.

Otázkou bylo, zda existuje dostatek vůle podpořené politickou jednotou k rozhodnutí takového dosahu, aby bylo schopno reagovat na rostoucí hrozbu evropské ekonomické a tím i bezpečnostní krize. Bylo totiž nezbytné de facto porušit některá ustanovení závěrů postupimské konference, jež měla (v návaznosti na výsledky předchozích jednání Velké trojky) stát v základech nového poválečného uspořádání Evropy. Nový systém se teprve rodil a již se ukazoval jako nevyhovující. Aspoň z pohledu těch, kteří usilovali a co nejrychlejší ukončení válečného strádání a nastoupení cesty k mírové ekonomice společně s demokratickým společenským zřízením

Stále zřetelněji vycházela na povrch naivita a politická neprozíravost, s níž byla jednání se Sovětským svazem na Jaltě, v Postupimi a na konferencích ministrů zahraničních věcí vedena a jak utopickou byla představa o pokračování válečného spojení s komunistickou říší na východě.

V otázce dalšího přístupu ke vztahu se SSSR a tím pádem i k budoucímu uspořádání evropských záležitostí, postavení Německa a roli USA na starém kontinentu, však ani ve Spojených státech nepanovala jednota. Pokud ale měla být ujednání z Postupimi předmětem diskuse s cílem jejich praktické revize, nemohly Spojené státy spoléhat na nikoho jiného než na sebe a zdaleka ne všichni přední politici představitelé si této zodpovědnosti byli plně vědomi.¹⁴

Úkolem americké zahraniční politiky číslo jedna v této kritické situaci tedy bylo najít sebe samu, uvědomit si rozsah nebezpečí a vymezit své místo v systému mezinárodních vztahů; bylo nezbytně nutné definovat krátkodobé i strategické priority, v neposlední míře s ohledem na závazky vyplývající z pozice supervelmoci

13 Acheson, D., *Present at the Creation. My Years in the State Department*, New York 1969, s. 231.

14 Je třeba si uvědomit, že tak vlastně již v zárodku měly být de facto suspendovány některé smluvní závazky zásadní povahy a prakticky též omezeny pravomoci nedávno vzniklé Organizace spojených národů.

a tím i garanta poválečného uspořádání. A právě boj o novou podobu politiky vůči Evropě, Německu a Sovětskému svazu byl hlavním tématem debat na americké politické scéně vlastně již v posledním období válečného konfliktu a pochopitelně ještě zesílil po skončení bojů, kdy se nutnost zaujetí jednoznačného stanoviska jevila stále aktuálnější.

Léta 1946/47 byla obdobím, kdy se muselo přejít od slov k činům, kdy se jako stále naléhavější ukazovala nezbytnost přizpůsobení dosavadní politiky nové realitě. Představy Franklina D. Roosevelta o velmocenském kondominiu wilsonovského charakteru¹⁵ z doby války přestaly být pouze obtížně realizovatelnou, vysněnou utopií, ale začaly ohrožovat samotnou schopnost svobodného světa odolávat vytrvalému tlaku politika Stalinova SSSR a jeho vazalských spojenců.

1. 3. Vztah USA – SSSR

Pokud jde o vztahu k Sovětskému svazu, stály proti sobě v USA dva základní myšlenkové proudy, které chtěly k dosažení téhož cíle použít naprosto odlišných prostředků.

Prvním a dlouhou dobu americké politice dominujícím byl rooseveltovský smírlivý přístup mající kořeny v prožité euforii z válečného partnerství a jasně varující před ukvapenou konfrontací s Moskvou. Hlavními exponenty tohoto proudu byli blízcí spolupracovníci Franklina Delano Roosevelta – za všechny např. Harry Hopkins a Joseph E. Davies –, z nichž mnozí patřili k tvůrcům New Dealu a kteří si i po Rooseveltově smrti 12. dubna 1945 podrželi velice silné postavení v Trumanově administrativě.

Smrt FDR znamenala i na poli zahraniční politiky USA poměrně výrazný posun, ačkoliv jistá setrvačnost pochopitelně zabránila okamžitému odklonu od politiky této osobnosti dominující americkému veřejnému životu od roku 1933. Roosevelt se do vstupu USA do války snažil de facto o jediné – koncentrovat se na vítězství, kterého mělo být dosaženo co nejrychleji a za cenu co nejnižších nákladů.¹⁶ Stra-

15 Yergin, D., *Shattered Peace: The Origins of the Cold War and the National Security State*, Boston 1977, s. 10.

16 Gaddis, *Strategies ...*, s. 8.

tegie poválečného vývoje byla odsunuta na vedlejší kolej. Roosevelt sám sice zcela nevylučoval výrazné rozpory se Sovětským svazem po ukončení bojů s Hitlerem, ale víceméně věřil, že taková situace nenastane. V zásadě usiloval o naplnění wilsonovské vize poválečného uspořádání jednotného světa;¹⁷ v jeho pojetí šlo o dosažení wilsonovských cílů jinými prostředky.¹⁸ Roosevelt nikdy nepovažoval ideologické rozdíly za nepřekonatelnou překážku spolupráci na mezistátní úrovni.¹⁹ Jako liberál a sebevědomý patriot se neobával reálné hrozby infiltrace komunistických myšlenek do americké společnosti.

Základem poválečného uspořádání se měl stát Rooseveltův koncept čtyř policistů,²⁰ kteří by měli „udržovat pořádek a bombardovat každého, komu se to nebude líbit.“²¹ Tato politika se s blížícím koncem války stávala čím dál defenzivnější a výsledkem tak bylo nebývalé rozšíření sovětského vlivu, jehož důsledky si USA začaly plně uvědomovat až počátkem roku 1946, řadu měsíců po Rooseveltově smrti.²²

Na Rooseveltovu obranu je nutno konstatovat, že Spojené státy a tvůrci jejich zahraniční politiky neměli žádné zkušenosti s postavením supervelmoci a do značné míry tak vycházeli pouze vstříc americkému veřejnému mínění hluboce zakořeněnému v tradicích wilsonovy politiky na jedné a tradičního izolacionismu na druhé straně. Tato ukázkově americká kombinace se právě v této době ukázala jako mimořádně nešťastná a nebezpečná.

Druhý proud, který se začínal v kabinetu ozývat hlasitěji koncem roku 1944, reprezentovali od počátku zejména ti diplomaté a příslušníci armády, kteří měli osobní zkušenost se sovětským systémem (a obzvlášť s jeho stalinskou podobou) a zachovávali si silně skeptický postoj vůči důvěryhodnosti představitelů SSSR.

Jedním z nejhlasitějších nositelů těchto myšlenek byl William C. Bullitt, bývalý americký ambasador v Moskvě; ten již v roce 1943 upozorňoval, že Stalinovy válečné cíle se s těmi americkými silně rozcházejí a že neexistuje žádný zásadní rozdíl v tom,

17 Wanner, *Spojené státy a evropská válka 1939-1945*, III. díl: *Zápas o Evropu*, Praha 2002, s. 254.

18 Yergin, *Shattered ...*, s. 44.

19 Politika vycházející z takového vnímání situace byla po uplynutí dvou desetiletí označována jako „realistická“ (viz např. H. Kissinger, *Umění diplomacie*, H. Kissinger, *Roky obnovy*, R. Nixon, *The Memoirs of Richard Nixon*); zde je však nutno upozornit na zcela jiné mezinárodně-politické podmínky, které vyžadovaly odlišný přístup s jiným řazením priorit.

20 USA, Velká Británie, SSSR, Čína.

21 Gaddis, *Strategies ...*, s. 10.

22 Paterson T. G., *Soviet-American Confrontation: Postwar Reconstruction and the Origins of the Cold War*, Baltimore 1973, s. IX, cit. dle: Wanner, *Spojené státy ...*, s. 255.

je-li Evropa ovládána Hitlerem z Berlína či Stalinem z Moskvy. Zároveň si však byl plně vědom nezastupitelné úlohy sovětské Rudé armády v boji s nacistickým Německem. Problém dle jeho názoru tkvěl v nalezení jistého modus vivendi mezi využitím sovětského válečného potenciálu a znemožněním nástupu komunistických diktatur na evropském kontinentu. Válka byla podle Bullitta pokusem dosáhnout politických cílů prostřednictvím zbraní; při plánování válečných operací tak bylo nezbytné brát tyto politické cíle v úvahu.²³

Dalšími zastánci politiky přitvrzení v jednáních se Sovětským svazem byli např. stávající velvyslanec v Moskvě W. Averell Harriman a jeho zástupce George F. Kennan, generál John R. Deane (šéf americké vojenské mise tamtéž) či ministr vojenského námořnictva James V. Forrestal. Všichni jmenovaní měli přímé zkušenosti se Stalinovým přístupem a na jejich základě volali po nastolení realističtějšího kurzu americké poválečné diplomacie. Doba wilsonovsko-rooseveltovského idealismu a harmonie podle jejich názoru minula; bylo na čase přistoupit k politice sice vynucené, ale o to ostřejší konfrontace.

Ani tento tábor vnímající měnící se realitu vztahů s bývalým spojencem v boji proti společnému fašistickému nebezpečí však nebyl jednotný v pohledu na způsob, jaký zvolit při jednání se Stalinem. Shoda panovala v názoru, že sovětským představitelům a priori nelze důvěřovat; politika vycházející ze snahy dosáhnout něčeho prostřednictvím velkomyslnosti a dobré vůle byla odsouzena k neúspěchu.

Ohledně toho, jak donutit Stalina k ústupkům, však panovaly poměrně ostré rozpory. Harriman a Deane byli hlavními zastánci politiky cukru a biče; předpokládali, že cestou taktických kompromisů lze sovětské představitele vmanévrovat do pozice, že by jim – pokud by nechtěli před světovým společenstvím ztratit tvář - nezbývalo než ustoupit minimálně z jisté části dobytých území. Politikou quid pro quo tak měla být pacifikována zatímni neochota Sovětského svazu k jakýmkoliv krokům, které by vedly k oslabení jeho současného postavení. Hlavní zbraní v rukou západních spojenců tak měla být Stalinova imaginární dobrá vůle.

S tímto postupem důrazně nesouhlasil zmíněný G. F. Kennan, který coby expert na ruskou a sovětskou historii předpovídal neúspěch strategie quid pro quo z důvodů vycházejících z kořenů sovětského systému a elementárních zákonitostí jeho

23 Klasickým příkladem porušení této zásady jednání se sovětskými představiteli je např. americké striktní trvání na dohodnutých liniích dotyku armád při osvobozování střední Evropy, kdy se lpění na biblickém „podle sebe soudím Tebe“ ukázalo jako pro mnohé zde žijící národy fatální omyl.

fungování. Apeloval na nezbytnost nového přístupu, který by vycházel (ve světle jeho pozdějších textů) ze vzájemně striktně dodržovaného a za pomoci veškerých dostupných prostředků vymáhaného respektování sfér vlivu obou bloků. Politika apelující na dobrou vůli podle Kennana nemohla přinést žádné pozitivní výsledky, pouze by druhé straně ukázala slabost a nerozhodnost.²⁴

Mezi výše uvedenými tábory, mezi zastánci smířlivé a konfrontační politiky, se již před koncem války rozhořel tvrdý souboj a každý z nich užíval na obranu svého stanoviska a v zájmu jeho prosazení veškerých dostupných a reálně použitelných prostředků. Kompromis byl možný pouze do určité míry, neboť oba proudy vycházely z tak zásadně odlišných představ o praxi mezinárodních vztahů, že jimi prosazovaná opatření byla v mnoha ohledech neslučitelná. Než mohly Spojené státy naplno vstoupit do právě propukající první bitvy studené války, musely - obrazně řečeno - vybojovat domácí válku o podobu své budoucí zahraniční politiky. Nebyl to souboj jednoduchý a už vůbec ne s předem daným výsledkem. Obě strany sporu měly na své straně silné argumenty: jednak americká tradice nevměšování se do vnějších záležitostí ukotvená hluboko v devatenáctém století, jednak politická nutnost a strach z nepředvídatelných následků ponechání evropských záležitostí jejich vlastnímu osudu.

1. 4. Projevy konfrontace

Na přelomu zmíněných let 1946/1947 byla konfrontace již v plném proudu a proto se ve snaze pochopit ji musíme vrátit o několik měsíců zpátky. V americké „ruské“ politice ještě v roce 1946 přežívaly vzpomínky na období, kdy představám o budoucnosti vzájemných americko-sovětských vztahů dominovala Rooseveltova nerealistická idea čtyř policistů coby základní pilíř poválečného mírového uspořádání. Harry S. Truman, nejdříve Rooseveltův nevýrazný viceprezident a od dubna 1945 jeho nástupce, tuto myšlenku - podobně jako nemálo dalších - zpočátku přijal a spíše veden než podporován po Rooseveltovi zděděným sborem poradců se ji během různých jednání a konferencí v průběhu prvních mírových měsíců snažil prosadit a uvést tak maximum představ svého předchůdce na postu prezidenta v život. Ani

²⁴ Kennan, G. F., *Memoirs: 1925-1950*, Boston 1967, s. 220-256; Kennan, G. F., *American Diplomacy 1900-1950*, Chicago 1951, s. 75-90.

Truman nepředpokládal, že totalitní stát (ať už vybudovaný na základě fašistické či komunistické ideologie) je a priori nespolehlivým partnerem a že jeho charakteristické rys vylučují navázání běžných mezistátních vztahů.²⁵ Jistě i Trumana samotného realita stalinské bezskrupulóznosti, za několik měsíců již téměř nepřehlédnutelná, svou paradoxní prostotou překvapila.

Stalin, ve svých nejlepších chvílích skutečný mistr reálpolitiky, však v žádném případě nehodlal opustit jediný metr dobytého území - a to nejen obrazně -, aniž by učinil vše, co bylo v jeho silách a možnostech, z pohledu vnitřních rozhodovacích mechanismů komunistického státu téměř neomezených, aby své postavení minimálně uhájil. Logickým vyústěním jeho politiky tak bylo striktní a razantní instalování sovětských představ o organizaci politického a hospodářského života v oblastech, které spadaly do sovětské sféry vlivu, a to buď na základě smluvních ujednání či jako důsledek faktického postupu Rudé armády.²⁶ Osvobozená území se plíživě měnila v území obsazená.²⁷ A právě vytrvalá Stalinova snaha aplikovat podobný postup i na území poražené Třetí říše - tak jak to naznačoval ve svém fultonském projevu Winston Churchill - byla zlomovým bodem, který znamenal zásadní mezník v míře ochoty a tolerance západních mocností vůči jejich - stále zřetelněji již pouze bývalému - východnímu spojenci.

1. 5. Zahraniční politika USA na přelomu let 1945/46

Zahraniční politika americké administrativy v jejím rooseveltovském pojetí nebyla ještě poměrně dlouhou dobu po skončení bojů s to pochopit a správně analyzovat pravou podstatu a motivace ruských velmocenských ambicí. Proto byl přístup vrcholných amerických představitelů - zejména v roce 1945 a první polovině roku následujícího - zatížen zbytečným vyčkáváním, netaktickými ústupky a naivními iluzemi. Velice pozvolna a spíše v zákulisí se objevovaly první výraznější známky změny postoje směrem k principiálnějšímu, komplexněji pojímanému a hlavně realističtějšímu modelu sovětsko-amerických vztahů.

25 Merli, Wilson (ed.), *Makers of American Diplomacy*, New York 1974, s. 503-6

26 Tato varianta byla v praxi mnohem častější.

27 Wanner, *Spojené ...*, s. 257.